

5. EL PAISATGE ACTUAL

5. EL PAISATGE ACTUAL

El paisatge és l'expressió formal dels fets territorials i la representació que ens en fem. És la manifestació morfològica, fisiognòmica, d'un espai concret, produïda per la suma d'una evolució natural i una intervenció humana i, a la vegada, els sentiments i emocions que desperta a l'hora de contemplar-lo.

Les estratègies d'aprofitament dels recursos del territori que s'han succeït al llarg de la història han modificat l'entorn natural i han donat lloc a elements, estructures i formes diverses que se sobreposen a la matriu biofísica original. El conjunt que en resulta és un mosaic, una configuració característica, un paisatge en definitiva, que és únic per a cada territori.

Però el paisatge no és només morfològic, encara que l'anàlisi de les formes, la classificació i la caracterització sigui necessària per a un estudi sistemàtic. El paisatge també té una component funcional, és l'expressió material d'un sistema biofísic i cultural que opera en un territori concret i que a més no és estable sinó que evoluciona amb el pas del temps.

Una primera percepció de l'estructura del paisatge es pot obtenir analitzant els usos i cobertes del sòl. Com s'observa al quadre inferior (taula 5.1), a les Terres de Lleida, més d'un 68% de la superfície es troba ocupada per conreus i, si s'afegeixen les bosquines, matollars, erms i prats pasturats, el territori amb un cert grau d'explotació actual o molt recent s'apropa al 87% de la superfície total de l'àmbit. Aquest fet determina el caràcter eminentment rural i agrícola del paisatge d'aquestes terres de ponent. Cal tenir en compte que aquest ús agrícola del territori de les Terres de Lleida confereix una gran diversitat de contrastos al paisatge i determina la major part de les unitats definides en aquest catàleg. Responent a les característiques de l'àmbit, la densitat d'assentament urbans i d'infraestructures és força baixa, si es compara amb el conjunt de Catalunya.

La descripció del paisatge actual a les Terres de Lleida s'estructura en tres grans apartats: el paisatge urbà i periurbà, el paisatge agrícola i rural, i el paisatge forestal.

Formant part d'aquests diferents paisatges, hi ha un nombre extraordinari de béns culturals i arquitectònics, jaciments arqueològics de diferents èpoques i, fins i tot, jaciments paleontològics. Aquest patrimoni rural i cultural es fa palès, no solament amb l'existència de paisatges de gran bellesa i elevat valor, sinó també en la pròpia voluntat dels habitants de donar a conèixer les tradicions i les formes de vida lligades al medi rural del territori (la casa, els oficis i els costums) i a la diversitat dels productes agraris locals. Tots aquests elements patrimonials escampats arreu del territori es relacionen amb el clima, el relleu, els recursos naturals i la història. Per aquesta raó, s'identifiquen intrínsecament amb àmbits territorials concrets i amb paisatges urbans, agrícoles i forestals.

Taula 5.1 Usos del sòl de les comarques de l'àmbit de Terres de Lleida

Àmbit	Secans	Regadius	Total conreus	Forests	Sense vegetació	Urbanitzat*
Garrigues	39.060	9.244	48.304	28.239	2.014	1.233
Noguera	50.510	24.444	74.954	92.893	6.703	3.790
Pla d'Urgell	745	26.077	26.822	515	273	2.960
Segarra	47.289	165	47.454	21.749	560	2.507
Segrià	39.655	65.800	105.455	25.814	1.917	6.534
Urgell	31.405	15.590	46.995	7.413	1.107	2.415
Ponent	208.664	141.320	349.984	176.623	12.574	19.439
Catalunya	663.877	258.113	921.990	1.895.648	178.315	213.388

* Urbanitzat: ocupat per urbanització, edificació o infraestructures.

Font: INSTITUT D'ESTADÍSTICA DE CATALUNYA, *Anuari Estadístic de Catalunya 2005*.

5.1.- Paisatge urbà i periurbà

El paisatge urbà emergeix del mosaic de formes, línies, textures, colors i percepcions que el procés urbanitzador ha generat en les ciutats. En realitat, hi ha molts paisatges urbans, de fet, cada peça relativament autònoma, produïda en cada moment històric per donar satisfacció a les funcions canviants de la ciutat, posseeix un paisatge propi. El centre històric, els eixamples, els polígons residencials, les ciutats-jardí, els barris d'autoconstrucció, els creixements suburbans, etc. presenten unes morfologies i unes tipologies constructives característiques que reflecteixen tant el període històric d'execució com les problemàtiques urbanes a que devia fer front el projecte.

A cada espai urbà hi ha uns elements bàsics que contribueixen en gran manera a fornir el contingut de les imatges de la ciutat: els carrers i avingudes de principal recorregut; els elements de frontera entre espais diferenciats, les places, cruïlles, mercats i altres nodus estratègics de condensació d'uns determinats usos o característiques i, finalment, les fites o elements de referència que destaquen notòriament sobre la resta d'elements.

Per altra banda, la dinàmica territorial vigent en algunes viles de la primera corona de Lleida i alguns caps de comarca (Tàrrrega, Balguer, Mollerussa, ...) comporta una dispersió dels espais urbans per tot el territori. S'assisteix a una explosió urbana que es manifesta en l'aparició de nous assentaments de població desvinculats físicament dels nuclis urbans o rurals tradicionals, i en l'emplaçament d'activitats econòmiques i de serveis a les perifèries urbanes. Ambdós fenòmens exigeixen una millora de la xarxa de vies de comunicació que relacioni els nous espais urbanitzats que sorgeixen arreu. Noves estructures que interfereixen moltes vegades amb processos i funcions que es desenvolupen en el sistema dels espais oberts i que no tenen cap tipus d'integració en el paisatge que les envolta. Per tant, es poden considerar uns nous paisatges amb característiques pròpies dels espais periurbans, uns paisatges on les infraestructures viàries, els polígons industrials de grans dimensions, les grans àrees comercials, els blocs de pisos que formen petites barriades residencials, els magatzems i les naus amb uns usos tant diversos com desconeguts, esquitxen i esquarteren el paisatge rural preexistent i donen lloc a un nou paisatge sense cap tipus d'identitat reconeixible.

A l'extensa àrea de les Terres de Lleida existeixen dinàmiques urbanes diferents, resultat de diverses formes de creixement urbà amb característiques i problemàtiques ben distintes derivades principalment de la morfologia del terreny i de les activitats econòmiques que s'hi duen a terme. Així, es poden diferenciar els assentaments urbans de les zones més muntanyoses del nord de l'àmbit, els de les comarques de les Garrigues, l'Urgell i la Segarra i els de la zona morfològicament pertanyent a les Terres de Lleida.

La zona més muntanyosa de la Noguera i la Segarra, al nord i nord-est de les Terres de Lleida, es caracteritza pels seus conreus de secà i per un poblament escàs, en bona part disseminat i de nuclis de tipologia majoritàriament rural que afegeixen valor al paisatge. Són terres amb dinàmiques poblacionals caracteritzades per un lent i progressiu despoblament i l'envelliment consegüent.

A la zona est i sud-est de l'àrea d'estudi, a les comarques de les Garrigues, l'Urgell i la Segarra, les terres són també de secà i de característiques ben similars pel que fa a la dinàmica poblacional, però s'ordenen físicament en estructures lineals, tot seguint els cursos fluvials. Aquestes sèries de petits nuclis urbans han mantingut el caràcter rural, la trama urbana medieval i una relació característica amb el territori circumdant.

La crisi de població d'aquestes àrees de secà tan sols s'ha estabilitzat gràcies a la implantació de granges, afavorides també per l'existència de cooperatives ramaderes més o menys potents, a fi de complementar els ingressos de l'agricultura tradicional de secà. En tot cas, l'aparició de granges a les rodalies d'alguns pobles ha creat un cert impacte paisatgístic, donada la situació d'aquestes edificacions en un espai híbrid, exposat visualment entre els límits estrictament urbans i l'entorn agrícola.

Fig. 5.1. Vista d'Omells de na Gaia des del tossal de Solans.

Els nuclis de població, situats preferentment en llocs dominants, són remarcables per llur aspecte compacte i molts mantenen la petjada medieval. Només alguns nuclis situats en indrets estratègics o en importants vies de comunicació esdevenen llocs de confluència, trobada i intercanvi i són poblacions més dinàmiques en relació al creixement urbà, que absorbeixen part de la població que cerca municipis amb millors serveis.

Fig. 5.2. Perfil del turó de la Seu Vella de Lleida. Panoràmica presa des del sud-oest

En la zona morfològicament pertanyent a la plana, es situen els que han esdevingut actualment els principals nuclis de la zona. Aquestes poblacions s'ubiquen en indrets estratègics, importants vies de comunicació o interseccions viàries.

Cal destacar el poblament de les terres de reg tradicional, amb tot un sistema de poblacions que durant segles han crescut aprofitant les produccions de les franges hortícoles irrigades pel riu Segre i el seus principals afluents. Aquí hi ha tot un seguit de pobles importants, incloent-hi les ciutats de Lleida i Balaguer, que han actuat com a nuclis polaritzadors. Tots ells han estat pobles tradicionalment importants que mantenen la seva importància estratègica (figura 5.2).

L'horta de Lleida, a l'oest de la ciutat, ha esdevingut també un important focus poblacional. Hi trobem actualment un nombre notable de població disseminada, tant per l'existència del que antigament foren cases de camp i torres que han crescut i s'han convertit en nuclis, com pel creixement i proliferació de segones residències. Aquest poblament es mescla en temps recents amb una gran i creixent quantitat d'instal·lacions industrials i de serveis. El manteniment de les qualitats paisatgístiques d'aquest entorn i la convivència amb el creixement de la ciutat ha esdevingut un dels temes candents del desenvolupament urbà a les Terres de Lleida (figura 5.3).

Un altre pol important, amb un fort creixement poblacional, és la plana situada a l'est del Segre, regada pel canal d'Urgell des del segle XIX, on, una vegada superats els problemes de salubritat i salinitat originades pels nous regs, les poblacions van créixer al llarg del segle XX (sobretot durant els últims decennis), especialment les situades a les vores de la N-II, que ha esdevingut un eix estratègic de desenvolupament. Aquestes poblacions tenen actualment una dinàmica de creixement de població molt elevada, presentant corones periurbanes dominades per les zones industrials, que entren en conflicte amb l'espai rural circumdant creant, així, tensions als límits entre els dos espais.

Fig. 5.3. Nucli urbà d'Alguaire.

5.2.- Paisatge agrícola i rural

L'estructura del paisatge de les zones agrícoles, encara que varia en els detalls d'un lloc a un altre, presenta uns trets característics comuns. Els camps de conreu ocupen la major part de la superfície del terreny i constitueixen una matriu que engloba la resta d'elements del paisatge. Hi ha la presència d'alguns boscos que formen claps aïllats de molta o poca extensió en els indrets menys aptes pel conreu: els obacs marcats, els cim de les petites elevacions que esquitxen les planes o els llocs amb els sòls més magres i pedregosos. A més de camps i alguns boscos, aquests paisatges estan solcats

per xarxes d'elements lineals que faciliten els fluxos d'informació –matèria, energia, espècies- a través del paisatge, com per exemple els canals de regadiu.

Les Terres de Lleida, són un territori que, per les condicions de relleu – amb un 90% del territori amb menys del 20% de pendent – i de disponibilitat d'aigua esdevé propici per a l'agricultura, de fet, és la major extensió agrícola de Catalunya. El paisatge dominant és el dels conreus; la vegetació original ha estat fortament transformada per l'agricultura, que ha generat dos tipus de paisatges agrícoles molt diferenciats. D'una banda, un paisatge auster, sec, de parcel·les grans i ocres, resultat de la manca d'aigua, amb formes tradicionals lligades als conreus d'oliveres i ametllers i, als altiplans, cereals. Per l'altra, un paisatge suau i planer, de verds lluminosos, amb la geometria ordenada dels camps de conreu de regadiu. Aquest paisatge agrícola, només queda fraccionat pel corredor de l'autovia A-2, la ciutat de Lleida i les capitals comarcals com Balaguer, Tàrraga, Cervera o Mollerussa.

El paisatge agrícola i rural també porta associat un gran patrimoni cultural que, actualment, està afavorint una major demanda d'activitats relacionades amb l'agroturisme. Així, les rutes del vi, de l'oli, de la vall del Segre, del romànic, del canal d'Urgell, dels castells, de l'art rupestre i del Císter, són alguns dels exemples més significatius de la promoció del patrimoni cultural i paisatgístic de les Terres de Lleida que ajuden a reactivar el sector serveis de la zona.

5.2.1.- Paisatge agrícola de secà

L'agricultura de secà ha conformat un paisatge caracteritzat principalment per conreus cerealícoles i arboris. Aquests conreus tenen una distribució geogràfica bastant definida, així, es pot distingir entre el paisatge de secà de les àrees de muntanya, caracteritzat per feixes d'ametllers a la Noguera i d'oliveres a les Garrigues, i el paisatge de secà de les zones planes, eminentment format per cereals (ordi). Els sòls on es conreen aquests cereals esdevenen reserves de gran valor per a la supervivència de moltes espècies d'aus vinculades a aquests hàbitats i, precisament la seva presència, dona un valor afegit al paisatge.

A la zona de la Segarra, també hi ha cultius cerealícoles, però l'orografia ondulant del terreny, propicien l'aparició de feixes. També s'ha de tenir en compte el paisatge derivat del conreu arbustiu de la vinya,

present a la zona de Raimat i en expansió en altres àrees com a la vall del riu Corb, Vallbona de les Monges i la part centre-oriental de les Garrigues.

Els paisatges agrícoles de secà experimenten una gran variabilitat cromàtica en funció de l'estacionalitat. Durant l'hivern els tons són més apagats, amb un predomini del verd dels camps de cereals i de les oliveres. Ja abans de la primavera comença l'esclat de colors, on les flors blanques dels ametllers contrasten amb el verd intens dels cereals. Posteriorment, cap al maig, quan comença la maduració del gra d'ordi i de blat, els camps canvien cromàticament de manera progressiva fins a adquirir un groc daurat (figura 5.4).

Fig. 5.4. Conreus en feixes al nord de Biosca.

El paisatge de secà actualment s'ha vist sotmès a dos grans canvis: d'una banda, la mecanització, i de l'altra, la transformació creixent en regadiu. La mecanització ha provocat l'abandonament de feixes, la recolonització del bosc i el conseqüent canvi en el paisatge. Per altra banda, la transformació del sòl agrícola de secà en regadiu, implica un canvi radical sobre el propi paisatge, que es veu sotmès a una profunda homogeneïtzació, i sobre les comunitats vegetals i animals, que desapareixen o queden molt reduïdes. El principal responsable d'aquest empobriment de la biodiversitat és aquest procés de concentració parcel·lària que ho preceïx i modifica el relleu i amb ell, gran part dels camins històrics, murs de pedra seca i altres construccions rurals.

5.2.2.- Paisatge agrícola de regadiu

L'agricultura de regadiu de les Terres de Lleida alterna l'alfals amb el panís, tot i que els fruiters també ocupen una superfície important, sobretot les pomeres, seguides de les pereres i els presseguers. Aquesta tipologia de cultius tan diversa fa que el paisatge agrícola de regadiu sigui molt singular i que proporcioni una gran quantitat de contrastos estacionals (figura 5.5).

La diferent tipologia dels projectes de regadiu que s'han anat realitzant al llarg de la història caracteritzen les diferents zones, marquen la tipologia de les parcel·les i la seva configuració espacial i, per tant, defineixen el paisatge. Així, per exemple, el paisatge de les àrees regades pels canals d'Urgell és diferent al dels espais que utilitzen el canal d'Aragó Catalunya.

Les zones de rec més antigues, les hortes de la Noguera Ribagorçana i el Segre, es caracteritzen per un paisatge molt fragmentat, amb parcel·les petites que formen un trencaclosques on s'alterna tota la diversitat de cultius de regadiu i horta (fruiters, blat de moro, alfals, hortalisses, xops, etc). És el cas de les hortes de Pinyana (figura 5.6) o l'àrea irrigada pels canals d'Urgell, regades per reg a tesa, on s'alternen els esmentats cultius però amb diferents predominis, com és el cas dels canals d'Urgell, amb més abundància de cultius extensius al nord i de fruiters al sud. Altres àrees regables, com la del canal d'Aragó i Catalunya (figura 5.7), on la disponibilitat d'aigua és més limitada, disposen d'infraestructures de rec a pressió (d'aspersió i pivots), amb parcel·les de major superfície, circulars en alguns casos. Això confereix al paisatge un caràcter més monòton, sense tanta diversitat de conreus i cromatismes estacionals. De manera similar, els nous projectes de transformació en regadiu (ampliació del canal

Algerri-Balaguer, canal Segarra-Garrigues, etc.) comporten la concentració parcel·lària precedent, passant d'una estructura de mosaic amb parcel·les de mida mitjana a parcel·les més grans, camins rectes i infraestructures de rec per aspersió, pivots i goteig. La tipologia de conreus és la mateixa que la dels altres regadius, però amb patrons més homogenis i regulars.

Fig. 5.5. Conreu d'alfals propi de les àrees de regadiu de les Terres de Lleida.

Fig.5.6 Distribució dels cultius regats pel canal de Pinyana al terme d'Alguaire. Font: ICC

Fig. 5.7 Distribució dels cultius regats pel canal d'Aragó i Catalunya al terme d'Alguaire. Font: ICC

5.3.- Paisatge forestal

El paisatge forestal actual de les Terres de Lleida només es pot entendre si a la perspectiva ecològica s'hi afegeix la històrica. La vocació eminentment agrícola d'aquestes terres ha fet que la presència d'àrees boscoses pràcticament només es limiti als marges dels camps i a les vores dels rius, formant part de les àrees agrícoles i fluvials. Tot i així, a les àrees muntanyoses i les capçaleres dels rius (Llobregós, Femosa, Set, Corb, Vall Major,...) presents a l'àmbit de Terres de Lleida, hi ha paisatges de muntanya que combinen masses forestals, a les zones de menor pendent, i cingleres de roca nua als relleus més escarpats.

5.3.1 Paisatge forestal de muntanya

El paisatge de muntanya amb presència d'espais forestals es localitza principalment al nord de la unitat, a la serra del Montsec (figura 5.8), situada a la part alta de la comarca de la Noguera. El paisatge està absolutament dominat per elements naturals; sobretot pels imponents relleus abruptes, als peus dels quals s'assenten dos sinclinals de proporcions gegants: la vall d'Àger i la conca de Meià. La dominància natural s'accentua amb la cobertura vegetal: a les solanes hi trobem el domini del carrascar muntanyenc, mentre que a les obagues ho senyoreja la roureda de fulla petita.

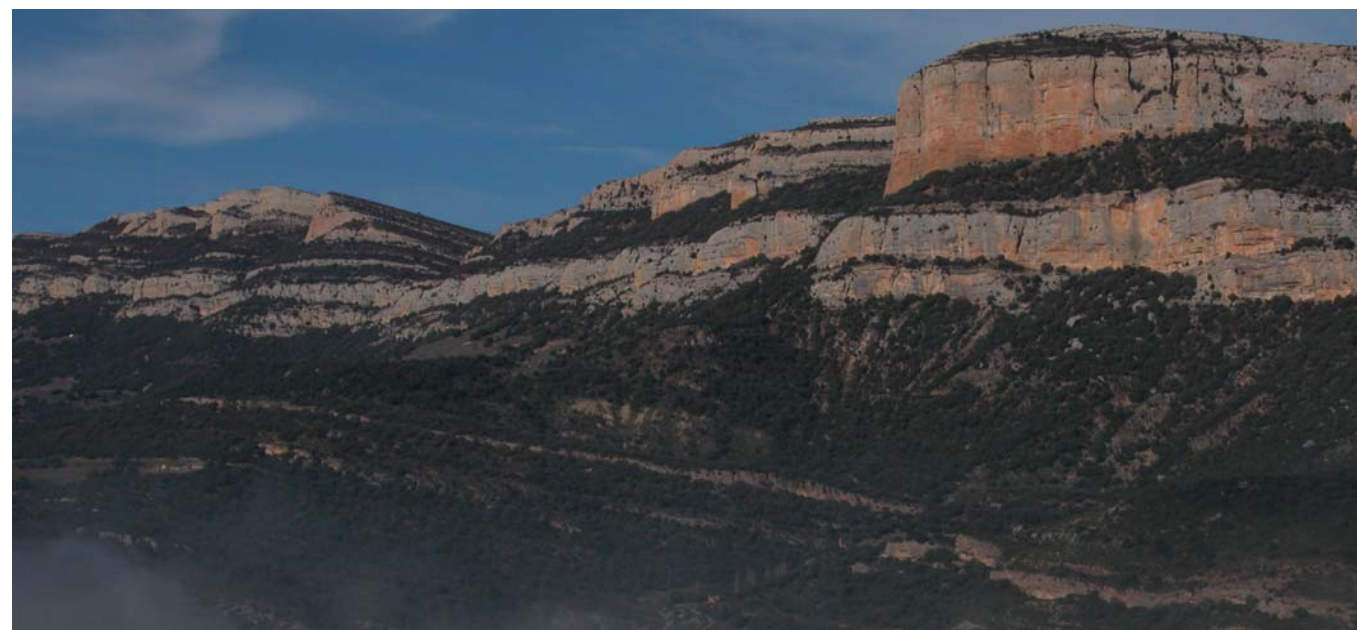

Fig.5.8. Serra del Montsec

Seguint la continuïtat d'aquest paisatge, a la part est de la serra del Montsec, a la vall del riu Rialb, el territori segueix sent de vocació clarament forestal, on destaca el color verd de les pinedes, les quals formen un mantell sovint continu, interromput solament pel rocam que en alguns punts es presenta molt compacte i forma cingleres imponents. La recent construcció del pantà de Rialb ha transformat notablement aquest paisatge.

Encara més a l'est del Montsec, l'orografia és pròpia de la muntanya baixa, amb el serrat de Balaguer, el serrat de les valls (figura 5.9), Pedredita, el tossal de la Creu, la serra de Sant Donat i, en darrer lloc, la serra de Sant Salvador. El relleu ondulat i trencat d'aquesta zona no ha afavorit gaire la implantació de terres de cultiu. Això ha condicionat que la superfície forestal, dominada pel carrascar muntanyenc i la roureda de roure de fulla petita, sigui el principal element paisatgístic d'aquesta porció de territori.

Fig. 5.9. Paisatge forestal de muntanya del serrat de les Valls, al nord de la població de Biosca.

Tot i que els paisatges forestals i de muntanya són més característics del nord de les Terres de Lleida, al sud també hi ha alguns relleus que s'han de tenir en compte. Aquests, es situen al sud de les comarques de l'Urgell i de les Garrigues. Els relleus que presenten generalment formen part del paisatge agrícola de secà, amb cultius d'oliveres, però també hi ha la presència d'extenses pinedes de pi blanc, bosquines de garric i brolles de romaní que conformen un paisatge diferent a l'agrícola. Les principals serres d'aquesta zona són, d'est a oest: la serra del Tallat, la serra de Vilobí, la serra de la Llena (figura 5.10), i el Montmaneu.

Fig. 5.10. Relleus de la serra la Llena.

5.3.2 Paisatge fluvial

Les àrees forestals de l'àmbit de Terres de Lleida també comprenen els boscos de ribera. Aquest paisatge ve determinat pel curs del riu Segre, que creua la unitat de nord-est a sud-oest i recull les aigües de gairebé tots els racons de la demarcació de Lleida. El paisatge fluvial està caracteritzat pels boscos de ribera, principalment de vegetació caducifòlia (xoperals, alberedes, omedes, vernedes, salzedes), bardisses i canyissars.

A part dels boscos de ribera característics, que ofereixen una gran varietat cromàtica estacional en aquests paisatges (figura 5.11), cal destacar les àrees d'aiguabarreig entre el Segre i els seus afluents. Són zones humides de gran bellesa i de gran transcendència com a àrees de reproducció i de pas per la fauna migratòria. Les principals àrees d'aquest tipus les troben a les confluències del riu Segre amb els rius Noguera Ribagorçana, Cinca (figura 5.12) i Noguera Pallaresa.

Fig. 5.11. Bosc de ribera al sud de Torres de Segre.

Fig. 5.12. Aiguabarreig Segre-Cinca, a la Granja d'Escarp